

Спомини колишнього студента про Київський Університет 70-х років XIX сторіччя

Я вступив студентом до Київського університету одночасно з тим, коли небіжчик В.Б. Антонович вперше виступив на кафедрі, як доцент російської історії, хоч власне він оголосив програм лекцій з «історії Литовської Русі». Це було в жовтні 1870 року. Я добре пам'ятаю його вступну лекцію в найпросторішій (XV) аудиторії в присутності цілого університетського синкліту й самого тодішнього попечителя, генерала Антоновича, який, протискуючись до аудиторії через натовп студентів, простодушно хвалився, що прийшов послухати лекцію молодого професора, який своїми науковими творами прославив і його фамілію. Пам'ятаю, що на передодні цієї лекції в тодішньому «Кієвлянині» була поміщена досить прихильна до Антоновича стаття про його наукову діяльність в виданнях Київської Комісії для розбору давніх актів, а ще за вісім років перед тим в «Основі» була надрукована його «Исповѣдь», так що можна сказати, що Антонович вступив на кафедру, як чоловік з досвідченою репутацією заслуженого вченого і українського демократа. Тим, певно, й можна було уявити те, що на його вступну лекцію зібралось стільки слухачів, що не вмістились в просторій аудиторії, а забили й сусідній коридор і слухали через відчинені двері й вікна. Молодого професора аудиторія привітала оплесками, але це не надало йому потрібної сміливості й спокою. Тихим, тремтячим голосом він почав лекцію про значіння Литовської доби в історії Русі, читаючи з написаного – аж тут враз трапилось щось несподіване: лектор на хвилину замовк і трівожно став перегортати листки, чогось відшукуючи. Опісля виявилось, що він ненароком перегорнув замість одного два листки і загубив текст. Це був трівожний момент, і вся аудиторія замерла з ляку. Але професор вмить оправився, відсунув шиток і почав викладати далі устно, і – правду сказати – ця друга частина лекції пройшла виразніш, ніж перша, що була читана по писаному. На-прикінці лекції аудиторія привітала несміливого лектора дружніми оплесками, підкреслюючи тим однодушно до його симпатію. Історико-філолог. факультет, в склад якого вступив Антонович, був тоді в надзвичайно убогій стані, що до його наукових сил. Тут на деяких кафедрах сиділи тоді такі недолугі раритети, що прямо годились би для кунсткамери. Згадати хоча-б професора філософії Сильвестра Сильвестровича Гогоцького, старезного сухорлявого діда з пергаментним лицем мумії, викопаної з давнього кладовища. Це був справжній тип схоластика метафізика XVIII ст., якимось дивом

законсервованого до нових часів. На його лекції студенти заходили тільки для забавки. Ступить професор на катедру, упреться очима в стелю, ткне туди указательним перстом і почне викладати таку трансцендентальну метафізику, що й мухи з нудьги помірають, і все це мовою і стилем трохи не Тредяковського. Ніхто його не поважав, а професори навіть його побоювались, бо знали, що цей старець-філософ одержимий був недугом доносництва, навіть писав доноси на власну дружину Авдотью Ивановну, коли та видавала часопис «Кіевській Телеграфу», до участі в якому закликали деяких лібералів, між ними й українців.

Таким-же монстром був і тодішній доцент по кафедрі історії всесвітньої літератури (А.І. Л-ко). Цей малоучений муж доводив свої професорські виклади до такої простоти, до якої вони не доходили навіть в тодішніх духовних семінаріях: було згорбитися над катедрою, розкриє під нею «Руководство» Шерра та й імпровізує, заглядаючи в книжку, а слухачі розкриють те-ж саме «Руководство» та й слідкують, як професор ухитряється переказувати те-ж, що в книжці, тільки *suis verbis*.

Монстр № 3-й – це був доцент по кафедрі «Славянскихъ древностей», дідуган Яроцький. Про його виклади з моїх часів ходив між студентами такий характерний анекдот, либонь знятий з натури: професор важко зліз на катедру і сонним голосом почав лекцію, ронючи слово за словом: «Словяне (якийсь занадто совісний слухач записує: «Словяне»), или древні предки наши (студент закреслює «Словяне») і пише: «древні предки наши»), жили (той записує: «жили») или обитали» ... (той закреслює «жили») й пише: «обитали»), і так замінюючи кожне слово синонімом, і далі: «на берегахъ Дравы и Савы, которья впадаютъ, или вливають воды свои, или же просто сказать втекають»... У студента ввірвався терпець, і він з пересердя крикнув: «Да ну-же: «въ Дунай!» - «Въ Дунай» - спокійно погодився й професор. Звичайно, на таких лекціях-диктантах панувала страшена нудота, і їх майже ніхто не ходив слухати.

Професор історії російської літератури Олександр Іванович Селін, московський славянофіл, великий красномовець, або-ж вірніш – красно бай, з виглядом і манерами вельможи XVIII століття, ходив у циліндрі і говорив звощиком: «Вы, сэръ!» Як замолоду написав дисертацію про Озерова, то з того часу й розпрощався з наукою, а тільки в ряди-годи виступав під час університетських актів з блискучими промовама, в яких було небагато науки, але багато тріскучої ельоквенції. Лекції читав по записках, не міняючи їх десятиліттями, через що вони давно пожовкли й побуріли. Студенти повинні були їх копіювати з оригінала й зачувати слово в слово, бо лихо чекало того, хто на іспиті схотів-би переказувати їх своїми

словами. Науковий зміст їх був досить убогий, а вся сила – в ельоквенції, в фразеології, і коли студент на іспиті починав відповідь не з тієї фрази, яка стояла в записках, Селін сердився, переривав: «Не так! Не то!», з видом одчаю піднімав руки вгору, кричав: «О, дебри!», нарешті хватав студента за лацкани й коли ненароком відривав гудзика, то це було спасіння для студента: професор раптом кидав тон обуреного олімпійця, плаксивим голосом прохав вибачення: «Простите, мой другъ, я вамъ причинилъ ущербъ!» і не питаючи далі, ставив студентові 4 і пускав з Богом. Казали тоді, що деякі слабодухі, йдучи на іспит, навмисне слабенько пришивали гудзики в надії, чи не стануть вони й їм у пригоді.

Поки серед кийвського студентства більшість належала полякам, Селін дуже запобігав перед ними, з захватом деклямував на лекціях Міцкевича і на всі лади розписував його як геніального слов'янського поета; за моїх часів він таку хвалу підносив Шевченкові, тільки ніколи не насмілювався деклямувати його вірші, - «чтобы не оскорбитъ вашего слуха извращеніємъ мелодичныхъ звуковъ вашего дивного языка», - виправдувався він. Звичайно, таке сприятливе відношення до наших національних святощів немало сприяло популярності, якою взагалі користувався Селін серед студентства, і тільки далеко пізніш я зміг як слід оцінити правдиву вартість цього піддобрювання до українства, коли між паперами Юзефовича знайшовся один лист Селіна, в якому він доручав своєму «почтенному другу Михаилу Владиміровичу Юзефовичу, що від'їздив тоді (1876 р.) до Петербургу в засідання по справах українських) нагадати міністрові гр. Толстому, що він, Селін, давно вже послав в міністерство «про меморію» про те, щоб «въ здѣшнемъ округѣ на учительскія должности назначать великороссовъ, если не всюду, отъ гимназій до приходскихъ училищъ, то minimum на мѣста преподавателей русского и славянскаго языковъ, истории и географіи».

Одночасно з Антоновичем вступив до нашого Університета доцентом російської словесности Іван Петрович Хрущов, що був потім харківським попечителем. Це був правдивий хлищ, вихований в аристократичних традиціях, зять сенатора Поленова (про що сам повідомив студентів трохи не в першу лекцію), завжди розфранчений, надушений, з манерами салонного повсегдатая-франта, з бездоганим французьким прононсом. Йому якраз личило б служити де-небудь по дипломатичній часті, а він вибрав «учену», до якої не було в його ні хисту, ні здібности. Частина його лекцій проходила в тому, що він викладав свою родословну, згадував різних «дядюшекъ» та «тетушекъ», вихваляв прислуги російської аристократії в літературі, в мистецтві і т.п., а трохи не частіш лекція

складалась так: увійде Хрущов в аудиторію, поставить на катедру свій циліндр, зніме рукавички, помахас перед носом сильно напаханую хусточкою, повернется ні в сих, ні в тих, та й почне:

- Какая со мной случилась неприятная история! Вчера был небольшой соігее у княгини Z (чи у графині Y), неловко было рано уѣхать, и я не успѣл приготовить лекцію. Что же мы будем теперь дѣлать?

Аудиторія звичайно мовчить і здивовано дивиться на франта-професора.

- Знаете что? Мы будемъ читать начальную лѣтопись. Я не знаю болѣе интереснаго произведенія, как это гениальное твореніе смиреннаго инока Кіево-Печерскаго монастыря.

І починається «чтеніє», але не з якимись науковими коментаріями, а тільки з умиленними вигуками: «Се повѣсти временныхъ лѣтъ»... «Какая прелесть!»... «Откуда пошла есть Русская земля»... «Что за сила выраженія!» и т.п.

Іноді, бувало, ціла година проходила в пустих балачках ні про се, ні про те, або-ж у глузуванні слухачів над недоумковатим професором.

- Розкажіть, Іване Петровичу, - було питають його, - як ви раз усумнились в битіі Божому?

- О, да, было со мною такое несчастье, да спасибо ma tante графиня Z навела меня на путь истины, - і далі йде довге оповідання про те, як саме це сталося.

А то раз мій товариш, насмішкуватий полтавець, запитав його, чи то не його пращур – майор Іван Хрущов, що був в XVIII ст. Ніженським полковником? – Іван Петрович так і засіяв.

- Вотъ какъ! Полковникомъ въ Малороссіи? Я и не зналъ этого. Навѣрно, мой, ибо всеѣ мои предки занимали высокіе посты. А чѣмъ же отличился этотъ мой предокъ?

- А тим, що за « здирственныя прихоти» його скинуто з посади і нещадно бито батогами.

- О, нѣтъ, нѣтъ, - замахав руками Хрущов, - у меня никогда не было въ роду такихъ полковниковъ.

Аудиторія помірає зо сміху.

Як природжений аристократ, Хрущов зразу-ж не злюбив Антоновича за його демократичну простоту і вважав його за якогось плебея. Одвідавши його з візитою, Хрущов жалівся в професорській лекторії:

- Этотъ Антоновичъ рѣшительно компрометируетъ званіе профессора: онъ живетъ въ какой-то жалкой халупѣ и самъ отпираетъ дверь посетителямъ, не имѣя для этого приличной прислуги...

А то раз Антонович зайшов чогось до Хрущова й застав у його значних

гостей, з якими той вів розмову по-французьки. Як ввічливий господар, Хрущов хотів ввести в розмову й нового гостя і кожную французьку репліку подавав йому в російському перекладі. Той спокійно приймав це, не подаючи й виду, що не потребує перекладача, та якось і сам встряв в загальну розмову на тій-же мові. Хрущов аж очі вирячив з дива.

- Владимірь Бонифатьевичь! Что я слышу! Неужели и вы говорите по французски? Вотъ ужъ чего я не ожидалъ!

* * *

До речі буде згадати ще про одного тодішнього професора, який промайнув через наш університет якимось загадковим метеором і залишив по собі таку ж згадку й пам'ять: це був молодий професор всесвітньої історії Більбасов. Обраний в 1867 р. доцентом, через рік він покинув цю посаду, а ще через рік цілком несподівано вернувся до Києва вже призначений ординарним професором на ту ж катедру. Мабуть через оце призначення він почував себе трохи ніяково серед товариства професорів і тримався осторонь від них, а налягав на те, щоб запобігти якнайбільш популярності серед студентів. І це йому легко давалось, бо викладав він лекції про різні середньовічні легенди, як от про папські надужиття, то-що, досить захватно, навіть з перцем. Його аудиторія часом трішала від натовпу слухачів, які зустрічали й проводили його оплесками. Та недовго це тяглося, бо з популярним професором трапився враз якийсь загадковий епізод. На початку 1870-71 академічного року він оголосив, що має викладати ще й додатковий курс історії французької революції, але після кількох лекцій несподівано оповістив своїх слухачів, що лекції про революцію далі викладати не буде, бо хтось з них подав попечителю доноса з приводу ніби-то занадто ліберальних його викладів, і попечитель вже закликав його до себе і дав йому добру нагану. Звичайно, це страшенно обурило молодь і вона почала шукати зрадника. Більбасов натякнув, що має підозру на студента Д. Того зараз потягли до товариського суду. Нещасний Д клявся й божився, що він цілком не причетний до такого злочину, і брався фактично довести, що це є гидкий на його наклеп. Йому дали на це короткий строк. Через кілька днів суд поновився. Після лекції Більбасова, студенти залишились в аудиторії, і студент Д подав їм власноручного листа попечителя з посвідченням, що ніякого доноса на проф. Більбасова він не одержував, професора до себе не закликав і нагани йому не робив. Легко уявити, який виходив з цього афронт. Тодішній попечитель Антонович був не такий чоловік, щоб можна було запідозрити правдивість його свідцтва: його всі знали й щиро поважали, як чесну людину, дуже прихильну до молоді. Виходило таке, либонь сам професор

злякався викладати лекції на дражливу тему, та щоб не понести ущербу в популярності серед студентства, сам видумав небилицю, ніби-то він поносить, мовляв, якісь утиски з боку начальства за свій лібералізм. Так, чи ні, а тільки це була остання лекція Більбасова, бо він зараз-же подався до Петербургу, й більш ми його не бачили. Там він перейшов на журнальну працю під зарядом свого тестя Краєвського, відомого тоді видавця.

* * *

Як бачимо, не блискача була більшість ученої колегії, від якої ми мусли побірати вищу університетську науку. Не багато могла вона нам її уділяти, бо й у самої цього добра було нерясно. Тим-то ми так щиро й линули серцем і душею до небіжчика Антоновича, бо від нього побірали справжню науку, оздоблену великою ерудицією і наскрізь пройняту гарячою любовію до свого предмету і щирим бажанням поділитись усім знанням з тими, хто його прагнув.

Разом з Антоновичем, гріх було-б не вшанувати вдячним словом світлу пам'ять і другого нашого вчителя, небіжчика Ф.О. Терновського. Це був надзвичайно скромний по-євангельському правдивий чоловік, справжній учений, який любив свою науку і щиро працював для неї. Він читав нам історію Византійської церкви і так розумно та науково-об'єктивно, що коли його лекції були видруковані, то вони обурили синодалів своєю ніби анти церковністю і дали Побідоносцеву привід усунути автора з посади професора Київської духовної академії. З цим щирим та добрим чоловіком Антонович тільки й міг завязати товариські відносини, і вони обидва потім працювали сукупно в виданнях Комісії для розбору давніх актів. Потім, коли р. 1873-го повернувся з-за кордону М.П. Драгоманів, за ним проф. правник М. Зібер, а ще пізніш катедру померлого Селіна заступив О.О. Котляревський, то оце й була власне уся дружня компанія Антоновича, бо решта київських професорів в більшості належала або до німецької партії (переважно медики), або до «істинно-руської» і, звичайно, не могла його до себе вабити.

*Колишній студент
(«Наше минуле». – 1919. – Число 1-3. – С. 64-69)*

Публікацію підготувала проф.Паламарчук О.Л.